

Mirosław Sobecki

Poczucie tożsamości narodowej a świadomość kulturowa młodych Litwinów i Białorusinów, uczniów liceów ogólnokształcących

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 1, 140-145

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Miroslaw Sobecki

Uniwersytet Warszawski

Filia w Białymstoku

Zakład Edukacji Międzykulturowej

Poczucie tożsamości narodowej a świadomość kulturowa młodych Litwinów i Białorusinów, uczniów liceów ogólnokształcących

Jedną z głównych kwestii związanych z funkcjonowaniem szkolnictwa dla mniejszości narodowych na poziomie szkół drugiego stopnia jest niewątpliwie podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej. Jest rzeczą oczywistą, że w kształtowaniu związków z własną grupą narodową nie można pomijać kultury narodowej. W najbardziej zwięzły sposób ujął to J. Chałasiński pisząc, że kiedykolwiek w dobie współczesnej „pojawia się przed jednostką pytanie, jak być sobą, to jednocześnie występuje problem kultury narodowej”¹. Solidne oparcie, jakie można znaleźć w rodzimej kulturze, pozwala jednostce w pełni zaakceptować siebie jako członka zbiorowości, która tę kulturę wytworzyła. Trzeba też w tym miejscu podkreślić konieczność funkcjonowania jednostki w wielu kręgach kulturowych jednocześnie. To, co J. M. Tortosa w sferze językowej nazywa efektem „chińskiej szkatułki”, można łatwo przenieść na całą kulturę². Poza koniecznością funkcjonowania w kulturze globalnej i kulturze większości, w przypadku grup mniejszościowych konieczne są także kompetencje w ramach kultury rodzimej grupy.

¹ J. Chałasiński: *Kultura i naród*. Warszawa 1968, s. 56.

² J. M. Tortosa: *Polityka językowa a języki mniejszości*. Warszawa 1986.

Kompetencje kulturowe można rozpatrywać w dwóch wymiarach, w zależności od tego, jak szeroko ujmować będziemy samą kulturę. W opcji pierwszej kompetencje będą obejmowały internalizację najbardziej ogólnych norm, które pozwalają jednostce czuć związek ze zbiorowością, odbieraną przez jednostkę jako własną. W opcji drugiej kompetencje kulturowe oznaczać będą orientację jednostki w obszarze narodowego kanonu kulturowego. W kulturach europejskich bycie członkiem narodu związane jest z posiadaniem minimum wiedzy o zdarzeniach, postaciach, dziełach sztuki związanych z tymże narodem. Chodzi tu o to, co nazywane jest w literaturze narodowym kanonem kulturowym³. Autorzy odwołujący się do pojęcia kanonu podkreślają, że właśnie przekonanie o istnieniu jakiegoś wspólnego wszystkim członkom zbiorowości narodowej zestawu „miejsc pamięci” pozwala na stworzenie więzi pomiędzy jednostkami i podgrupami, które są zróżnicowane pod względem akceptowanych systemów wartości oraz statusów społecznych i ekonomicznych⁴.

Wydaje się, że takie podejście jest charakterystyczne zwłaszcza dla narodów długi czas pozbawionych własnej państwowości. Oczywiście, Polacy są tutaj przykładem klasycznym. Brak własnego państwa i związane z tym trudności w organizowaniu działań związanych z transmisją wartości stanowiących o narodzie spowodowały, że obrazy Matejki, książki Mickiewicza i Sienkiewicza oraz muzyka Chopina czy Nowowiejskiego stanowiły nie tylko przedmiot zainteresowania od strony estetycznej, lecz stały się symbolami niosącymi ważne dla członków polskiej zbiorowości narodowej wartości.

W przyjętym tu założeniu podobne podejście zastosowano w przypadku Białorusinów i Litwinów. Zbliżone losy historyczne uprawniają do takiego rozumowania. Pomijając związane ze wspólnotą historyczną próby zawłaszczeń szczególnie znaczących symboli kulturowych wytworzonych na pograniczu kultury białoruskiej, litewskiej i polskiej, czego najlepszym przykładem są osoby Mickiewicza i Moniuszki, można wymienić szereg nazwisk, które stanowią o kształcie uniwersum symbolicznego Białorusina czy Litwina. Oczywiście, tradycyjnie najłatwiej o takie nazwiska w dziedzinie literatury. W pamięci zbiorowej narodów szczególne miejsca zajmują osoby, które przyczyniły się do powstania pierwszych książek napisanych w językach narodowych. Dla Białorusinów jest to Franciszek Skaryna, który jako pierwszy przetłumaczył *Biblię* na język białoruski, natomiast dla Litwinów jest to Marcin Mażvydas, autor książki *Catechismusa prasty szadei* (*Proste słowa katechizmu*).

Podobnie jak w kulturze polskiej, najbardziej zakorzenione w świadomości są nazwiska twórców literatury, i to tych, którzy tworzyli w wieku XIX. Dla kultury białoruskiej dwa najbardziej znaczące nazwiska to Janka Kupała i Jakub

³ A. Szpociński: *Kanon narodowy, kanon kulturowy, kultura artystyczna*. W: *Kultura artystyczna a kompetencje kulturowe*. Red. T. Kostyrko, A. Szpociński. Warszawa 1989, s. 193.

⁴ Tamże, s. 104.

Kolas, w literaturze litewskiej zaś najważniejsze miejsce zajmuje Antanas Baranuskas, chociaż także na wiek XIX przypada opublikowanie jednego z największych utworów literatury litewskiej, powstałego w poprzednim stuleciu utworu *Metai (Rok)* Kristijonasa Donelaitisa.

W badaniach przeprowadzonych wśród 260 uczniów liceów białoruskich w Bielsku Podlaskim i Hajnówce oraz 65 uczniów liceum litewskiego w Puńsku starano się zdiagnozować poczucie tożsamości narodowej młodzieży uczęszczającej do tych szkół oraz jego związek ze znajomością określonych faktów kulturowych. W badaniach dotyczących poczucia tożsamości narodowej prowadzonych w Polsce stosunkowo rzadko nawiązuje się do elementów kultury estetycznej jako czynnika konstytuującego poczucie tożsamości. Tym bardziej warto wspomnieć o propozycji Pawła Boskiego, by wyróżnić kryterialne i korelatywne atrybuty tożsamości⁵. Świadomość kulturalna, o której tu mowa, obejmuje symbole, które Boski zalicza do atrybutów kryterialnych tożsamości społecznej.

Poczucie tożsamości narodowej badanych

W wyniku badań stwierdzono, że zdecydowanie silniejsze poczucie tożsamości narodowej cechuje młodzież litewską niż białoruską. Aż 75% uczniów liceum w Puńsku uważa się zdecydowanie za Litwinów, natomiast wśród Białorusinów takie deklaracje złożyło 20% badanych. Wcześniejsze uczęszczanie do szkoły podstawowej z litewskim bądź białoruskim językiem nauczania wpływa na silniejsze poczucie tożsamości narodowej jej absolwentów. Interesujący może wydać się fakt, że wykształcenie wyższe rodziców nie zawsze pozytywnie wpływa na poczucie tożsamości narodowej dzieci. Statystycznie słabsze poczucie tożsamości narodowej uczniów, których rodzice legitymują się wykształceniem wyższym, cechuje zwłaszcza licealistów białoruskich. Najsilniejsze poczucie tożsamości cechuje dzieci, których rodzice pracują na roli i mają wykształcenie podstawowe.

Rozeznanie w kulturze białoruskiej uczniów liceów białoruskich w Bielsku Podlaskim i Hajnówce

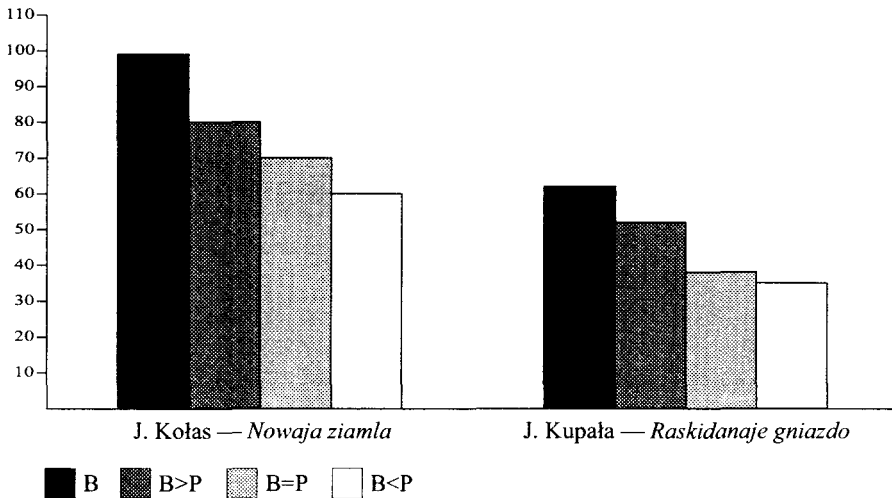
Świadomość kulturalna młodzieży litewskiej okazała się bardzo wysoka. Nazwiska klasyków literatury litewskiej kojarzone były bezbłędnie z uprawianą

⁵ P. B o s k i: *O byciu Polakiem w ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturalno-narodowej na obczyźnie*. W: P. B o s k i, M. J a r y m o w i c z, H. M a l e w s k a-P e y r e: *Tożsamość a odmienność kulturowa*. Warszawa 1992, s. 89.

przez nich dziedziną. Zgodnie z przewidywaniami znacznie rzadziej prawidłowe skojarzenia dotyczyły przedstawicieli muzyki i sztuk plastycznych, chociaż nazwisko Čiurlionisa skojarzone zostało prawidłowo przez 91% uczniów. Zaskoczeniem była stosunkowo słaba znajomość bardzo popularnego w Polsce Stasysa Eidrigeviciusa. Natomiast charakterystyczne jest, że poziom świadomości kulturalnej uczniów liceum z litewskim językiem nauczania nie był różnicowany siłą poczucia tożsamości narodowej.

Odmiennie było w przypadku uczniów uczęszczających do liceów białoruskich. Wśród badanych dało się zauważyć wyraźne różnice w znajomości faktów związanych z kulturą białoruską w zależności od siły poczucia tożsamości. Warto przytoczyć nieco przykładów. Dwaj ojcowie literatury białoruskiej byli poprawnie kojarzeni jedynie przez połowę badanych (49%). Wśród uczniów o zdecydowanie białoruskim poczuciu tożsamości odsetek prawidłowych skojarzeń wzrastał do 62%. Jeszcze wyraźniej tę zależność widać w przypadku poety Janki Bryła. Prawidłowe skojarzenia stwierdzono tu u 35% badanych, lecz wśród zdecydowanych Białorusinów rozpoznawało go prawidłowo już 69% badanych. Jeszcze wyraźniej zależność ta występuje w przypadku rozpoznawania autorów dzieł literackich. Zwróćmy uwagę na zamieszczony tu wykres. Pokazuje on odsetki prawidłowych odpowiedzi na pytania o autorów dwu książek. Daje się wyraźnie zauważyć, że w kolejnych kategoriach z silniejszym poczuciem tożsamości odsetek prawidłowych odpowiedzi jest wyraźnie wyższy.

Odsetek prawidłowych skojarzeń tytułów książek klasyków literatury białoruskiej

- B — zdecydowanie Białorusin
 B>P — Białorusin i Polak, ale raczej Białorusin
 B=P — Białorusin i Polak w jednakowym stopniu
 B<P — Białorusin i Polak, ale raczej Polak

Prawidłowość taka potwierdziła się w innych częściach zastosowanego testu. Jedynym wyjątkiem były barwy narodowe. Otóż autor badania poprosił o opisanie flagi narodowej państwa macierzystego. Interesujący wyda się zapewne fakt, że prawidłowe odpowiedzi zdarzały się tym razem rzadziej w grupie uczniów o zdecydowanie białoruskim poczuciu tożsamości (54% wobec 70% dla całej grupy). Warto nadmienić, że badanie dotyczyło sytuacji przed referendum, w wyniku którego powrócono na Białorusi w nieco zmodernizowanej wersji do symboliki z czasów sowieckich.

Rola szkoły w kształtowaniu świadomości kulturalnej w obrębie kultury etnicznej

Wyniki badań potwierdzają skądinąd mało odkrywczą tezę, że świadomość kulturalna młodzieży jest wyższa w tych szkołach, które mają dobrze rozwinięte i intensywniej realizowane kontakty z etnicznym środowiskiem kulturalnym. Przy czym szczególnie istotna okazuje się tu aktywność samych nauczycieli. W liceum litewskim w Puńsku większość nauczycieli to autentyczni animatorzy kultury. Działają oni zarówno w szkole, jak i poza nią. Działania te wspiera dyrekcja szkoły. Nauczyciele liceum litewskiego bardzo dużą wagę przywiązują do udziału kultury w formowaniu tożsamości narodowej. Szczególną rolę odgrywa tu też kultura ludowa. Podobnie jak u pozostałych narodów „bałtyckich” folklor stanowi dla Litwinów opokę tożsamości. Tym dziwniejsza jest postawa Białorusinów, którzy w większości pogardliwie mówią o folklorze jako o rezerwacie, do którego chce się ich rzekomo wpędzić. Tymczasem etnos białoruski jest w istocie etnosem plebejskim. Odcinanie się od kultury ludowej jest więc zaprzeczaniem własnej tożsamości.

Związek poczucia tożsamości narodowej z aktywnością kulturalną badanych

Wyniki badań wyraźnie potwierdziły, że silniejsze poczucie tożsamości narodowej towarzyszy lepszemu rozeznaniu w obrębie kultury narodu, do którego się należy. Z kolei dobra orientacja w obszarze kultury zwykle współwystępuje z uczestnictwem w amatorskim ruchu artystycznym. Większość badanych

uczniów charakteryzujących się dobrą znajomością ojczystej kultury bierze lub brała w przeszłości udział w działalności grup artystycznych. Były to przede wszystkim folklorystyczne zespoły pieśni i tańca oraz grupy teatralne. Bardzo charakterystycznym zjawiskiem jest deklarowanie przez znaczącą część uczniów o wysokich kompetencjach kulturowych chęci uczestnictwa w takich zespołach.

Zauważono, że uczestników zespołów artystycznych mimo zdecydowanego poczucia tożsamości narodowej zdecydowanie rzadziej niż innych uczniów cechuje syndrom nacjonalistyczny, tzn. taki, w którym obok silnego poczucia tożsamości narodowej i bardzo dobrej orientacji w kulturze narodowej występują silna niechęć i negatywne postawy wobec przedstawicieli innych narodów. Rodzi się przypuszczenie, że dobra znajomość własnego dziedzictwa kulturowego oraz poczucie zakorzenienia w nim otwierają drogę najlepiej rozumianej tolerancji i otwarciu na inność.

Wydaje się, że tylko pełna akceptacja własnej tożsamości oparta na gruntownej znajomości dziedzictwa kulturowego stwarza szansę dialogu między przedstawicielami różnych kultur zamieszkującymi obszar pogranicza. Zadaniem szkoły jest w jednakowym stopniu pogłębianie u ucznia wiedzy o sobie i dziedzictwie kulturowym grupy, z którą czuje się związany, i budowanie postaw zaciekawienia odmiennością, poszanowania różnorodności bądź — jak to pięknie powiedział Gadamer — umiejętności widzenia siebie w innym⁶.

⁶ H. G. G a d a m e r: *Dziedzictwo kulturowe*. Warszawa 1992.